

УДК 343.101

І. В. Гловюк

**ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ
«ОБВИНУВАЧЕННЯ» ТА «ДЕРЖАВНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ»**

Дослідження кримінально-процесуальних функцій як основи побудови сучасного кримінального процесу вимагає чіткого визначення окремих елементів цієї системи та їх змісту, тобто конкретних кримінально-процесуальних функцій. Основою системи кримінально-процесуальних функцій традиційно вважається обвинувачення, оскільки саме воно «викликає до життя» інші основні кримінально-процесуальні функції, а саме захист та вирішення справи (правосуддя): обвинувачення, за загальним правилом, передуює появі функцій захисту та правосуддя й обумовлює їх виникнення. Сформульоване і пред'явлене обвинувачення викликає до життя функцію захисту, спрямовану на його спростування, доказування невинуватості або меншої винуватості обвинуваченого [1, 22; 2, 23]. У зв'язку із цим важливе значення має визначення категорії «обвинувачення» у кримінально-процесуальній доктрині України.

Дослідженням цієї проблематики займалися такі вчені, як С. А. Альперт, П. М. Давидов, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, С. І. Катькало, С. М. Меркулов, О. Р. Михайленко, Я. О. Мотовиловкер, В. М. Парадєєв, Н. Є. Петрова, М. М. Полянський, І. В. Рогатюк, В. М. Савицький, М. С. Строгович, М. Б. Уліщенко, Ф. Н. Фаткуллін, І. Я. Фойницький, З. Х. Шагієва, В. М. Юрчишин, Ф. М. Ягофаров та ін., однак і до сьогодні є різні підходи до визначення поняття та змісту цієї категорії.

Свою позицію із цього питання висловив і законодавець.

Саме тому метою цієї статті є аналіз поняття «обвинувачення» та «державне обвинувачення» за КПК 2012 р., визначення їх співвідношення, а також місця у системі суміжних категорій.

Пункт 13 ст. 3 КПК України 2012 р. визначає обвинувачення як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому Кодексом. При цьому ч. 4 ст. 110 КПК указує, що обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Державне обвинувачення нормативно визначено як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ст. 3 КПК України 2012 р.).

У літературі обґрунтовано звертається увага на те, що «повне розуміння поняття «державне обвинувачення» можна отримати лише у зіставленні його з таким поняттям, як «кримінальне переслідування» [3, 115].

Слід зазначити, що КПК України 2012 р. не містить визначення категорії «кримінальне переслідування»¹. Легальне визначення кримінального пересліду-

вання сформульовано лише у Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. Концепція визначає кримінальне переслідування як виключну процесуальну функцію прокурора, яка полягає у висуненні від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях. Як видно, підтримання державного обвинувачення в суді розглядається Концепцією як одна із форм кримінального переслідування (поряд із висуненням від імені держави обвинувачення, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях). Позиція, що діяльність прокурора щодо підтримання державного обвинувачення є складовою частиною кримінального переслідування осіб, які вчинили злочин, висловлюється і у доктрині [4, 51].

Слід зазначити, що у доктрині достатньо усталеним є визначення обвинувачення у матеріально-правовому та процесуальному значенні. Обвинувачення у матеріально-правовому значенні — це сукупність встановлених у справі та таких, що ставляться у вину обвинуваченому, суспільно небезпечних та протиправних фактів, які складають сутність того конкретного складу злочину, за який ця особа несе кримінальну відповідальність та має бути засуджена [5, 12]. Обвинувачення у процесуальному значенні — це заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів та осіб щодо викриття обвинуваченого у інкримінуємому йому злочині і щодо обґрунтування його кримінальної відповідальності із тим, щоб добитися його публічного засудження [5, 11]. Обвинувачення як обвинувальна діяльність, тобто як сукупність дій, спрямованих на те, щоб викрити особу, яка вчинила злочин, та забезпечити застосування до неї заслуженого покарання, у деяких доктринальних джерелах визнається кримінальним переслідуванням [6, 190]. М. М. Полянський, відстоюючи концепцію обвинувачення як кримінального позову, вказав, що кримінальний позов у матеріально-правовому значенні — це обвинувачення, на яке повинен дати відповідь обвинувачений, і, відповідно, до нього через суд адресоване; у процесуальному розумінні це — звернена до самого суду вимога про визнання обвинуваченого винним [7]. Складно погодитися із висловленою у літературі позицією, що загальнопроцесуальна функція обвинувачення, що виконується прокурором у кримінальному процесі, розподілена законодавством на 2 етапи (частини): обвинувачення у матеріально-правовому значенні та обвинувачення у процесуальному значенні [8, 82]; адже обвинувачення у матеріально-правовому значенні характеризує статичний аспект обвинувачення, його зміст, а процесуальне значення характеризує динамічний аспект обвинувачення, процесуальні дії щодо забезпечення притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Аналізуючи вищевикладені нормативні визначення категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення», можна стверджувати, що у КПК України 2012 р. використано і матеріально-правове, і процесуальне значення терміна «обвинувачення» (в аспекті державного обвинувачення, яке визначено як «процесуальна діяльність прокурора»).

Однак, як уявляється, для позначення саме діяльності, спрямованої на викриття особи у вчиненні злочину та забезпечення притягнення її до кримінальної відповідальності, доцільніше використовувати термін «кримінальне переслідування» та, у залежності від стадії кримінального провадження, указувати його форму.

Кодекси іноземних держав містять визначення цієї категорії. Так, п. 22 ст. 6 Модельного КПК для держав — учасниць СНД визначає кримінальне переслідування як процесуальну діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою встановлення діяння забороненого кримінальним законом, і особи, що його вчинила, а також забезпечення застосування до такої особи покарання чи інших примусових заходів. Пункт 55 ст. 5 КПК Російської Федерації передбачає, що кримінальне переслідування — процесуальна діяльність, яка здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину. КПК Республіки Вірменія визначає кримінальне переслідування як будь-які процесуальні дії, що здійснюються органами кримінального переслідування, а у визначених випадках — і потерпілим, з метою встановлення особи, яка вчинила заборонене Кримінальним кодексом діяння, винності останньої у вчиненні злочину, а також забезпечення застосування до такої особи покарання або інших заходів примусу (п. 17 ст. 6). Пункт 48 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь передбачає, що кримінальне переслідування — процесуальна діяльність, яка здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором, приватним обвинувачем з метою встановлення факту та обставин суспільно-небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, і особи, яка його вчинила, а також для забезпечення застосування до такої особи покарання або інших заходів кримінальної відповідальності чи примусових заходів безпеки та лікування. Пункт 40 ст. 6 КПК Туркменістану указує, що кримінальне переслідування — це процесуальна діяльність, здійснювана органами кримінального переслідування з метою збирання підтверджуючих доказів наявності або відсутності ознак забороненого законом діянь у фактично вчинених діях, а якщо такі наявні, то винуватості чи невинуватості особи, яка підозрюється у вчиненні цих діянь.

Кримінальне переслідування є складною категорією, і не дарма у науці наявний плюралізм наукових підходів щодо його визначення та співвідношення із категорією обвинувачення [9, 123-148]. Ураховуючи вищенаведені визначення, можна погодитися із тим, що кримінальне переслідування може тлумачитися у широкому і вузькому значеннях. Поняття «кримінальне переслідування» у широкому розумінні охоплює всю процесуальну діяльність у кримінальній справі: встановлення події і обставин злочину, особи, що його вчинила, доведення винності останньої і її покарання, тобто тотожне поняттю «провадження у кримінальній справі». У вузькому сенсі кримінальне переслідування розглядається суто як кримінально-процесуальна діяльність обвинувачення конкретної особи у вчиненні злочину. У цьому значенні кримінальне переслідування полягає у реалізації обвинувальної функції шляхом кримінально-процесуальної діяльності проти конкретної особи і відрізняється від іншої

процесуальної діяльності, спрямованої на встановлення події і обставин злочину та особи, яка його вчинила, що охоплюється поняттям «розслідування злочину» [10, 52-53].

Таким чином, зміст терміну «кримінальне переслідування» указує на динамічний характер цього правового явища; це прослідковується і у доктринальних підходах до визначення сутності кримінального переслідування [10, 52-53; 11, 99; 12, 37; 9, 123-124; 13, 39].

Визначаючи співвідношення обвинувачення у процесуальному значенні та кримінального переслідування, як уявляється, буде некоректним визнання синонімічності цих понять. Нами підтримується позиція, що обвинувачення у процесуальному розумінні є формою кримінального переслідування. Крім обвинувачення, до форм реалізації кримінального переслідування ми відносимо: підозру; здійснення щодо особи кримінального провадження щодо із застосування примусових заходів медичного характеру; здійснення щодо неповнолітнього провадження із застосування примусових заходів виховного характеру².

При цьому державне обвинувачення є однією із форм кримінального переслідування як основної кримінально-процесуальної функції та різновидом обвинувачення у матеріально-правовому значенні. У матеріально-правовому значенні категорію державного обвинувачення можна визначити як зафіксоване у процесуальному акті (обвинувальному висновку), затверджене прокурором, твердження прокурора про вчинення конкретною особою кримінально караного діяння, передбаченого нормою кримінального закону, яке породжує обов'язок органів, що здійснюють правосуддя, розглянути питання про винність і покарання вказаної особи [14].

Водночас процесуальну діяльність прокурора або іншої уповноваженої Кодексом особи, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, точніше іменувати не як «державне обвинувачення» (яке є ширшим за своїм змістом), а як «підтримання державного обвинувачення у суді». Слід повністю погодитися із В. М. Савицьким у тому, що «сукупність засобів та методів реалізації у суді обвинувальної функції вичерпно охоплюється одним збірним поняттям — «підтримання державного обвинувачення» [15, 59]. Відповідно, другим етапом реалізації обвинувачення є його підтримання [16, 458].

Визначення діяльності прокурора у суді саме як підтримання державного обвинувачення наявне у доктрині: «підтримання державного обвинувачення в суді — це діяльність прокурора в процесі розгляду судом кримінальної справи, спрямована на викриття винності підсудного в інкримінованому йому на підставі матеріалів досудового й судового слідства злочину, обґрунтування його кваліфікації, міри покарання, а також сприяння суду в забезпеченні законності в судовому процесі та постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі» [17]. Як указує Ю. І. Крючко, підтримання державного обвинувачення — діяльність прокурора по публічному відстоюванню перед судом порушеного ним обвинувачення [14]. В. О. Середа конституційну функцію прокуратури з підтри-

мання державного обвинувачення визначає як діяльність прокурора в судовому засіданні, спрямовану на викриття винності підсудного в інкримінованому йому злочині на підставі матеріалів, доказів, досліджених у судовому слідстві, обґрунтування його кваліфікації, міри покарання, а також сприяння суду в забезпеченні законності при здійсненні правосуддя з метою ухвалення правосудних і законних судових рішень у кримінальних справах [18, 37]. На думку М. В. Косюти, підтримання прокурором державного обвинувачення в суді являє собою його діяльність у процесі розгляду судами кримінальних справ, спрямовану на обґрунтування вини підсудного у вчиненні інкримінованого йому злочину з урахуванням матеріалів досудового і судового слідства, а також міри покарання і сприяння судові у всебічному, повному і об'єктивному розгляді справи та постановленню судового рішення, заснованого на законі [19, 89]. Як видно, в усіх наведених визначеннях підтримання державного обвинувачення у суді на явне указання саме на діяльність прокурора щодо доведення обвинувачення.

Слід зазначити, що подібним термінологічним сполученням — «підтримання державного обвинувачення» — неодноразово пропонували доповнити Закон України «Про прокуратуру». Наприклад, В. Остапеч запропонувала визначити, що підтримання державного обвинувачення — це процесуальна діяльність прокурора щодо формування та реалізації обвинувачення стосовно конкретної особи, яка вчинила злочин, що відображається в процесуальному акті, за результатами розгляду якого суд приймає рішення у певній кримінальній справі [3, 117]. При обговоренні робочою групою Генеральної прокуратури України проекту нового Закону про прокуратуру було внесено пропозицію закріпити в Законі таке визначення: «Підтримання державного обвинувачення в суді є процесуальною діяльністю прокурора, спрямованою на доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, або звільнення її від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках» [20, 31].

Крім того, важливо визначитися із моментом початку реалізації функції обвинувачення за КПК 2012 р. Враховуючи формулювання ч. 4 ст. 110 КПК, у відповідності до якої обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування, слід указати, що функція обвинувачення починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором (оскільки обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення). Слід погодитися із С. М. Меркуловим, що обвинувачення формулює у обвинувальному акті прокурор шляхом його затвердження, а висунення обвинувачення є першим етапом реалізації обвинувачення [16, 457]. Складно погодитися із твердженням, що загальнопроцесуальна функція обвинувачення, що виконується прокурором, поділяється на 2 самостійні взаємопов'язані частини: досудову (початкову) і судову (остаточну). Першу частину прокурорської діяльності необхідно визначити як підготовку кримінального позову, другу — як підтримання державного обвинувачення в суді [8, 82-83]. Даючи свою згоду слідчому

на повідомлення про підозру конкретній особі, прокурор розпочинає реалізацію функції обвинувачення у формі підготовки кримінального позову на стадії досудового провадження [8, 82-83]. При повідомленні про підозру реалізується не функція обвинувачення, оскільки актом, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, є обвинувальний акт, а функція кримінального переслідування у формі підозри.

Висновки. Таким чином, у п. 3 ст. 3 КПК України від 13.04.2012 р., по суті, надано визначення «підтримання державного обвинувачення», а не «державного обвинувачення», оскільки у визначенні підкреслено процесуально-діяльнісний аспект цієї категорії, а викладене у п. 13 ст. 3 КПК визначення обвинувачення відображає не процесуальне, а матеріально-правове значення цієї категорії. Функція обвинувачення за новим КПК починається з моменту затвердження або складання обвинувального акта прокурором.

Примітки

1. Воно містилося, наприклад, у проекті КПК № 1233 та визначалося як процесуальна діяльність, яка здійснюється прокурором, а у випадках, передбачених Кодексом - і потерпілим, його законним представником чи представником з метою викриття, засудження та покарання осіб, винних у вчиненні злочину.
2. За КПК 1960 р. формами кримінального переслідування були: порушення кримінальної справи щодо особи (у Ухвалі Верховного Суду України від 27 грудня 2002 року вказано, що «за своєю правовою природою порушення кримінальної справи є складовою частиною функції кримінального переслідування»); підозра; обвинувачення; провадження із застосування примусових заходів медичного характеру; провадження із застосування примусових заходів виховного характеру; провадження у протокольніх формі досудової підготовки матеріалів.

Література

1. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. — Х. : Право, 2010. — 608 с.
2. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса / С. А. Альперт. — Х., 1997. — 60 с.
3. Остапеч В. Співвідношення понять «державне обвинувачення» та «кримінальне переслідування» у проекті Кримінального процесуального кодексу України // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 2. — С. 114-119.
4. Королев Г. Н. Теоретические и правовые основы осуществления прокурором уголовного преследования в российском уголовном процессе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 [Электронный ресурс] / Г. Н. Королев. — Н. Новгород, 2005. — 60 с. — Режим доступа: www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1212496.
5. Фаткуллин Ф. Н. Изменение обвинения / Ф. Н. Фаткуллин. — М. : Юрид. лит., 1971. — 164 с.
6. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1 / М. С. Строгович. — М. : Наука, 1968. — 470 с.
7. Полянский Н. Н. К вопросу о юридической природе обвинения перед судом [Электронный ресурс] // Правоведение. — 1960. — № 1. — С. 105-115. — Режим доступа: law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1130657.
8. Юрчишин В. Обвинувальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві за новим КПК України // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року : зб. ст. — К. : Істина, 2012. — С. 79-91.
9. Романов С. В. Понятие, система и взаимодействие процессуальных функций в российском уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Романов. — М., 2007. — 282 с.
10. Лапкін А. Кримінальне переслідування — перспективна функція прокуратури // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2011. — № 1. — С. 52-57.

11. Мазюк Р. В. Уголовное преследование в современном российском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. В. Мазюк. — Иркутск, 2007. — 250 с.
12. Сапронова Т. П. Особенности процессуального положения лиц, осуществляющих уголовное преследование в суде / Т. П. Сапронова. — С.Пб., 2005. — 212 с.
13. Халиулин А. Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры Российской Федерации (проблемы осуществления в условиях правовой реформы) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 ; 12.00.11 / А. Г. Халиулин. — М., 1997. — 261 с.
14. Крючко Ю. І. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 [Електронний ресурс] / Ю. І. Крючко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 1999. — 19 с. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/ard/1999/99kyisnv.zip.
15. Савицкий В. М. Государственное обвинение в суде / В. М. Савицкий. — М., 1971. — 343 с.
16. Меркулов С. М. Реалізація обвинувачення: поняття, сутність, етапи за новим Кримінальним процесуальним законодавством України [Електронний ресурс] // Форум права. — 2012. — № 2. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12mcmkpz.pdf.
17. Ковальова Я. О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 [Електронний ресурс] / Я. О. Ковальова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2009. — 20 с. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09kyodos.zip.
18. Серeda В. О. Як підвищити ефективність державного обвинувачення в суді : монографія / В. О. Серeda. — Х. : Харків юрид., 2007. — 304 с.
19. Косюта М. В. Прокуратура України : навч. посіб. / М. В. Косюта. — 2-ге вид., допов. і випр. — О. : Юрид. л-ра, 2008. — 312 с.
20. Дедаж В. Деякі проблеми і перспективи розвитку інституту державного обвинувачення // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2011 р.) / [редкол.: Ю. М. Дьомін (відп. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін.]. — К. : Нац. акад. прокуратури України, 2012. — С. 30-34.

Анотація

Гловюк І. В. Проблеми нормативного визначення категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення». — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення» у контексті нового КПК України. Розглянуто співвідношення категорій «обвинувачення» та «кримінальне переслідування»; додатково обґрунтовано, що обвинувачення у процесуальному розумінні є формою кримінального переслідування.

Ключові слова: обвинувачення, державне обвинувачення, підтримання державного обвинувачення, кримінальне переслідування.

Аннотация

Гловюк И. В. Проблемы нормативного определения категорий «обвинение» и «государственное обвинение». — Статья.

Статья посвящена исследованию категорий «обвинение» и «государственное обвинение» в контексте нового УПК Украины. Рассмотрено соотношение категорий «обвинение» и «уголовное преследование»; дополнительно обосновано, что обвинение в процессуальном смысле является формой уголовного преследования.

Ключевые слова: обвинение, государственное обвинение, поддержание государственного обвинения, уголовное преследование.

Summary

Gloryuk I. V. Problems of legal definition of categories «incrimination» and «prosecution on behalf of a state». — Article.

This article covers study of categories «incrimination» and «prosecution on behalf of a state» in the context of new Code of criminal proceedings of Ukraine. Correlation of categories «incrimination» and «criminal prosecution» has been considered, additionally it was grounded that, incrimination in the terms of legal procedure is a form of criminal prosecution.

Keywords: incrimination, prosecution on behalf of a state, support of prosecution on behalf of a state, criminal prosecution.